

Drago Svoljšak

TOLMINSKA V ARHEOLOŠKIH OBDOBJIH (skica)

Referat na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu, 1.—3. oktobra 1986.

Tolminska (občina Tolmin) je arheološko nadvse zanimiva in tudi dosedanja bera je v tem delu Posočja dovolj bogata in raznolika, da so že možne prve ali pa že kar dodelane sodbe o naseljenosti in njenem mestu v arheoloških obdobjih: Tolminska arheološka primadona je Most na Soči, v strokovni arheološki literaturi bolj znan kot Sv. Lucija, arheološko najdišče evropskih razsežnosti, ki nečimrno priklepa pozornost nase in je aktualno dandanes prav toliko, ali pa še bolj, kot pred stoletjem, ko so tam raziskovali takšni mojstri kot sta bila dr. C. Marchesetti¹ in J. Szombathy.² Most na Soči je najbolje raziskani pričevalac ekonomskega, kulturnega in organizacijsko-upravnega vzpona Posočja v prazgodovini, natančneje v starejši železni dobi, katerega korenine pa je iskati že v stoletjih pred tem.

Starejša obdobja tolminske prazgodovine so, slabše raziskana, tudi najdišče je manj; prav verjetno ta gorati in z dolinami prepreženi svet ob Soči in njenih pritokih ni bil vselej za bivanje in preživljanje primeren. Paleolitski lovci so imeli svojo postajo in taborišče na lovskih in nabiralniških pohodih v jami Divje babe pri Šebreljah, danes visoko nad strugo Idrijce (od leta 1980 dalje jo raziskuje Inštitut za arheologijo ZRC SAZU), ki je bila tudi pribežališče in, brlog jamskega medveda v srednjem in mlajšem paleolitu (datirana med 70.000 in 35.000 pred sedanjostjo).³

Most na Soči, železnodobna hiša

¹ Prim. Primorski slovenski biografski leksikon 9, 1983, 352 ss.

² S. Gabrovec, Josef Szombathy, Varstvo spomenikov 12, 1967, 63 ss.

³ I. Turk, Arheološka izkopavanja v Divjih babah pri Šebreljah, Zbornik, Idrijski razgledi 29-31, 1984-1986, 5 ss.

To je seveda še čas, ko o strnjeni poselitvi gorate Tolminske še ne moremo govoriti. Divje babe so tačas še tudi edino paleolitsko najdišče, resda nadvse obetavno in donosno. O trajnejšem in načrtnem naseljevanju moremo govoriti od mlajše ali morda že od srednje bronaste dóbe dalje (14.—13. stol. pr. n. št.), predstavnika tega časa sta Robič s Kovačevo jamo in gradiščem Sv. Volar in Most na Soči, odkoder poznamo že tudi prve sestavine takratnega stavbarstva.⁴ Ni še povsem dorečeno, v kakšnem odnosu je bilo Posočje in z njim Tolminska s kraško kaštelirsko kulturo, vendar ni malo takšnih prvin, ki mu odmerjajo samosvoje mesto v trikotniku Kras—Furlanija—Posočje. V mlajšo bronasto dóbo sodijo tudi meč iz Strmca (Ha A1-A2, okoli 1100 pr. n. št.) in sekiri iz Kobariškega stola in Kozmeric (Ha A); skupaj z dosti mlajšim Tolminom (Ha B3, okoli 800 pr. n. št.) so predstavniki kulture žarnih grobišč, ki je prinesla pomembno novost — sežiganje umrlih, običaj, ki je na Tolminskem ostal v veljavi tisočletje.⁵

Žarnogrobiščna skupnost je na Tolminskem, oplemenitená s svežimi impulzi železne dóbe, bila spočetje ene izmed osrednjih vzhodnoalpskih železnodobnih kultur — posoške svetolucijske halštatske kulturne skupine, umeščene med venetskim prostorom na zahodu in ilirskim vplivnim pódročjem na vzhodu, in je obvladovala danes že dokaj natančno zamejen prostor. Njegova sredica se pokriva z današnjo Tolminsko, obsegal pa je tudi železarsko prestižni, in zato strateško in ekonomsko pomembni Bohinj ter prometno najbolj odprto Vipavsko dolino. V jedru so zrasla njena največja naselja — Kobarid, Tolmin, Most na Soči, slednji v njeno središče, ki je za svoj razvoj do popolnosti izrabilo ugodno lego v prometnem vozlu treh alpskih dolin in hkrati zasnovalo na tem rečnem obroču svojo obrambo. Njegovo varnost so smiselno dopolnjevale naselbine — zapore na najbolj pomembnih pristopih v posoško železnodobno jedro: Koritnica v Baški grapi, Ravelnik na Bovškem, Robič z gradiščema Der in Sv. Volar na prehodu v dolino Nadiže, Sv. Katarina na spoju Vipavske doline s soško.⁶ Te nakazujejo tudi glavne smeri prometnih žil, povezanost Posočja in Tolminske s sosedi, kar se dovolj izrazito izpričuje tudi v samem arheološkem gradivu, hkrati pa je takšna razmestitev naselij priča urejene skupnosti, ki je bila sposobna ne le preživetja, temveč tudi plodnega ustvarjanja. Najbolj očitni izrazi te njene svojskosti so v načinu pokopa, v njenem stavbarstvu in bivanjski kulturi, pa tudi v drobnih, svetolucijski fibuli.⁷

Svojo moč je ta posoška skupnost dokazala tudi s tem, da je, čeprav znatno oslabiljena in osiromašena, preživela porazni konec vzhodnoalpskega halštata, ki so mu ob notranjih slabostih odločilno pripomogli sveži in prodorni Kelti. To novo obdobje, latenski čas, je na Tolminskem zaznamovano s samosvojo sprego starega, svetolucijskega, z novim, latensko-keltskim, ki je zaobjeto v pojmu idrijska kulturna skupina, povzetem po doslej najbolj reprezentativnem predstavniku — Idriji pri Bači.⁸

Iz tega najdišča (v to skupino sodijo še Volarji, Logaršče, Slap ob Idriji, Reka pri Cerknem, Kobarid, Modrej, Kozmerice),⁹ še bolj izrazito pa na novem grobišču na Mostu na Soči (nekropola II)¹⁰ so na eni strani očitni svetolucijski prežitki (raba nakita, način pokopa), tisto pa, kar jo od predhodnice ločuje in jo opredeljuje kot novost v posoški (tolminski) prazgodovini pa je pojav poljedelskega orodja v grobovih ali prilaganje orožja v grobove, kar je nedvoumen dokaz o prelomu s tradicijo in o vnašanju novega, ki ima, tako se zdi, tudi drugačen etnični predznak. Po etnično anonimni svetolucijski kulturi, ki ji italijanska arheologija išče in do-

⁴ D. Svoljšak, Bronasta doba v Posočju, Arheološki vestnik 37 (v tisku).

⁵ D. Svoljšak, Prazgodovinsko grobišče v Tolminu, Arheološki vestnik 24, 1973, 397 ss.

⁶ D. Svoljšak, Most na Soči in njegovi obrambni sistemi, Materiali 22, 1986, 50 ss.

⁷ Za Most na Soči prim. S. Gabrovec, D. Svoljšak, Most na Soči (S. Lucia) I, Katalogi in monografije 22, 1983 (z najpomembnejšo literaturo).

⁸ S. Gabrovec, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, Arheološki vestnik 17, 1966, 169 ss.

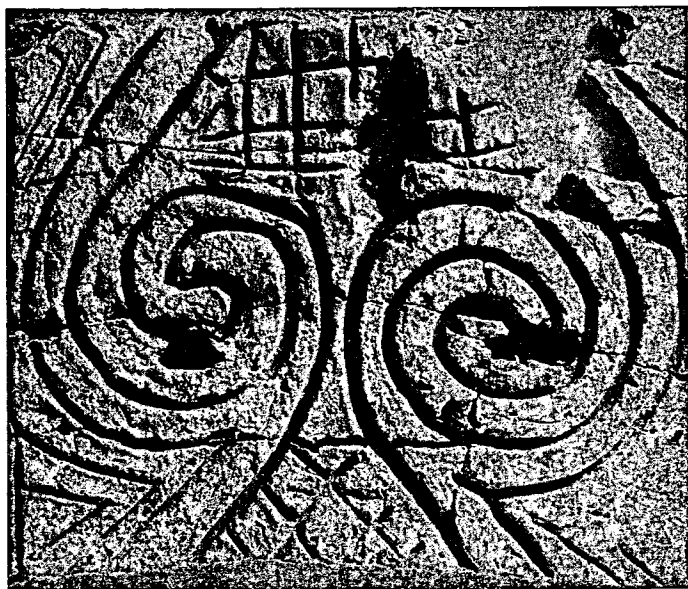
⁹ Prim. D. Svoljšak, Kovačevše, naselje idrijske skupine v Vipavski dolini, Goriški letnik 10, 1983, 5 ss, s karto najdišč (sl. 5).

¹⁰ D. Svoljšak, B. Zbona Trkman, Načini pokopa v prazgodovini Posočja, Materiali 20, 1985, 87 ss.

kazuje venetsko navezo, naša slovenska pa poudarja njeno mejnost, v 1. stoletju pr. n. št. že lahko idrijsko skupino poistovetimo z noriškimi Ambisonti.¹¹

Že sredi 2. stoletja pr. n. št. so v Posočje in na Tolminsko zašli rimski vplivi, ki jih je sem izžarevala leta 181 pr. n. št. ustanovljena Aquileia, vendar pa mlajša železna doba tod traja vse do srede 1. stol. n. št. Prav v tej retardaciji se že izraža novi položaj tega, težko prehodnega predalpskega sveta, postaja namreč vse bolj prometno osamljen in odmaknjen od glavnih prometnic, ki so tekle po Vipavski dolini na jugu in po dolini Bele na zahodu. Znova je Tolminska, zaživela v 4. stoletju, v času izgradnje obrambnega sistema Claustra Alpium Iuliarum, katerega odsek je zapiral dolino Bače pri Zarakovcu, nedaleč stran od prazgodovinskega selišča v Koritnici.¹² Vse kaže na to, da je bil tačas ponovno Most na Soči središčno selišče (ob Kobaridu, Robiču, Podbeli).

Razmere na Tolminskem po zatonu antike se komajda megleno nazirajo. Še povsem neodkrita je staroselska poselitev,¹³ značilna in samosvoja v Vipavski dolini in onstran alpskih prelazov v blejskem kotu. Po Baški grapi bi nekateri radi pripeljali del Langobardov v Italijo leta 568, potrditev tej ideji, naj bi bilo zgodnje-srednjeveško grobišče in naselje v Podmeltu,¹⁴ prvi materialni dokaz slovanske prisotnosti na Tolminskem pa je nakit, značilen za ketlaško kulturo 9. in 10. stoletja, iz Tolmina.¹⁵

Most na Soči, omet iz železnodobne hiše

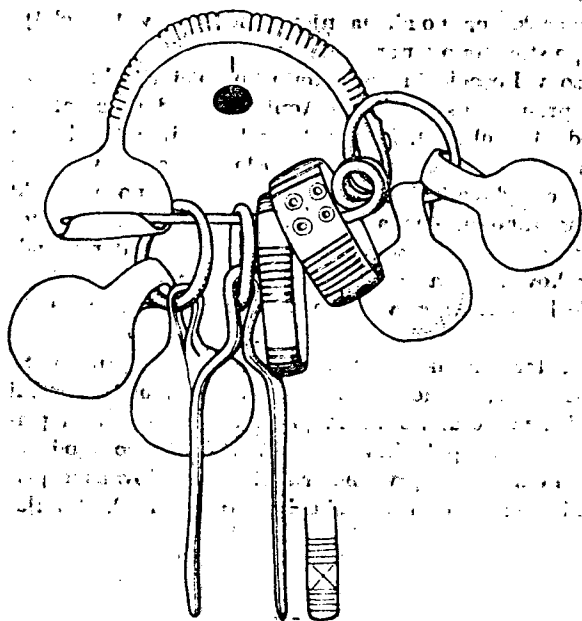
¹¹ J. Šašel, Zur Erklärung der Inschrift am Tropaeum Alpium (Plin. n. h. 3, 136—137. CIL V 7817), *Ziva antika*, 1972, 140 ss.

¹² Claustra Alpium Iuliarum I, Fontes, Katalogi in monografije 5, 1971, 82, T. IX.

¹³ Kulturna opredelitev skeletnih grobov iz Pečin, za katere je značilen staroselski pokop, je še nezanesljiva. Prim. T. Knific, D. Svoljšak, Pečine, Varstvo spomenikov 22, 1979, 325 ss.

¹⁴ V. Sribar, Zgodnjesrednjeveško grobišče in naselbina v Podmeltu — Baška grapa, *Arheološki vestnik* 18, 1967, 377 ss.

¹⁵ S. Gabrovec, Nekaj staroslovanskih najdb, *Arheološki vestnik* 6, 1955, 134; N. Mozetič, Tolmin, Varstvo spomenikov 7, 1958—1959, 287; D. Svoljšak, Tolmin, Varstvo spomenikov 13—14, 1970, 176.

Most na Soči, svetolucijska fibula (6.—5. stol. pr. n. št.)

Most na Soči, keltski srebrnik, sreda 1. stol. pr. n. št.

*Most na Soči, bronasta miš
iz rimskodobne stavbe*

Riassunto

IL TOLMINESE NEI PERIODI ARCHEOLOGICI

Drago Svoljšak

Con le più recenti scoperte della grotta di Divja baba presso Šrebrlje la storia della colonizzazione del Tolminese si amplia di molto per risalire al periodo da 70.000 a 30.000 anni fa (prima metà dell'era glaciale), pur tuttavia di una colonizzazione durevole e ininterrotta di questa regione alpestre è solcata da una serie di valli si può parlare soltanto a partire dalla media o tarda età del bronzo in poi (Most na Soči, Robič). La cultura delle necropoli delle giare (Tolmin, Strmec, Kozmerice, Kobariški stol) è la vera antecedente della cultura dell'età del ferro di Sveta Lucija che per il Tolminese e l'Isontino rappresenta in genere uno degli apici evolutivi. Il cui centro era a Most na Soči, Sveta Lucija appunto, donde anche la denominazione della cultura. Insediamenti di una certa importanza erano inoltre a Kobarič (Caporetto), Tolmin, Koritnica, sull'altopiano di Sentvid. ... Caratteristica di questa cultura la coerente cremazione nelle ampie necropoli nonché una notevolmente sviluppata edilizia e cultura abitazionale. Tramontata questa cultura vi si sostituì nel Tolminese, o ne fu il proseguimento, la cultura lateniana (celtica) di Idria (Idrija pri Bači) di cui sono etnicamente portatori anzi tutto gli Ambisonti del Norico. Già nel corso della sua fioritura, si erano fatti sentire, molto probabilmente irradiati da Aquileia, gli influssi romani ma la tradizione dell'età del ferro permase viva ancora per i primi decenni a. C. Nell'ambito dell'organizzazione dello stato romano il Tolminese rimase per così dire periferico finché non tornò ad acquistare importanza nella tarda antichità con la chiusa della valle della Bača, parte integrante del sistema dei Claustra Alpium Iuliarum. Le prime testimonianze dell'insediamento slavo ci vengono da Tolmin (Sveti Urh) ma risalgono soltanto ai secoli IX e X (cultura di Kötlach).